Shiraz University
Journal of Children's Literature Studies
Semiannual, ISSN: 2783-0616
Spring - Summer 2026

Extended Abstract

DOI: 10.22099/JCLS.2025.52652.2088

The Necessity of Attention to Fantasy in Children's Persian Textbooks

Hojatolah Omidali* (Corresponding Author)
Fatemeh Soltani

Introduction

Childhood is one of the most sensitive stages in the formation of individual and social identity, and appropriate educational tools can shape the mental and behavioral destinies of future generations. Fantasy stories, with features such as world-building, a break from the rules of the real world, and multilayered symbolism, have a high capacity to stimulate imagination, strengthen empathy, teach moral values indirectly, and improve problem-solving skills. Despite the consensus in classical and modern theories (Tolkien, Mohammadi, and others) regarding the educational and cognitive role of fantasy, field reviews show that this genre has an absolutely small share of material in students' Persian textbooks.

Method, Review of Literature, and Purpose

The present study is descriptive–analytical. At the theoretical stage, the genre of fantasy and its structural and functional components were re-examined to establish criteria for identifying fantasy elements in curricular texts. Then the content of all Persian textbook lessons from elementary to secondary levels (grades 1 through 12) was examined, and a total of 212 lessons were analyzed. The aim of the research is

* Assistant Prof of Persian Language and Literature, Arak University, Arak, Iran.
H-omidali@araku.ac.ir

Article Info: Received: 2025-03-30, **Accepted:** 2025-09-22

COPYRIGHTS ©2026 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the Original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publisher.

to determine the frequency of fantasy's presence, to explain its educational and cognitive functions, and to present a proposed model for the systematic integration of fantasy into textbook content.

Discussion

Quantitative analysis results showed that out of 212 lessons, only 8 contained fantasy elements, which is a very small share given the well-recognized importance of fantasy in nurturing imagination and cognitive skills. From a qualitative perspective, the existing fantasy content was largely limited and scattered, lacking purposeful instructional mechanisms or alignment with students' cognitive developmental levels.

A review of functions indicated that fantasy can serve as a complementary tool for language instruction and critical thinking, a vehicle for indirect teaching of moral concepts, a means to strengthen emotional intelligence, and a context for practicing problem-solving skills. Moreover, evidence from cognitive neuroscience indicates that active imagination is associated with strengthening the brain's default mode networks, which play roles in creativity, empathy, and long-term planning.

In response to critics who call fantasy an escape from reality, theoretical data and examples (Tolkien; Nodelman) and global cases (such as the role of fantasy in progressive education systems) show that, in addition to increasing reading motivation, fantasy can create a bridge between the classical literary heritage and the needs of today's learners. Based on the findings, two main strategies are proposed: (1) the deliberate and selective inclusion of fantasy works appropriate to each grade level; (2) infusing the essence of fantasy into non-fiction texts (historical re-creations, fantasy educational narratives, animations, and educational games).

Conclusion

The study shows a striking structural and content gap for the fantasy genre in students' Persian textbooks, and its negative consequences may range from reduced opportunities to cultivate creativity to weakening the indirect teaching of moral and social values. Given fantasy's multilayered role in strengthening imagination, empathy, and problem-solving ability, it is recommended that educational authorities and textbook authors: (a) develop a clear criterion for identifying fantasy and incorporate it into the textbook authorship cycle; (b) hold specialized workshops on developing fantasy content for textbook authors and teachers; (c) prepare curricular maps based on fantasy subgenres appropriate to developmental stages; and (d) conduct longitudinal studies to measure the educational and behavioral effects of introducing fantasy into the curriculum. Implementing these strategies can move fantasy from the margins into the center of education and create a suitable environment for raising an inquisitive, creative, and ethically minded generation.

Keywords: Persian textbooks, imagination, fantasy

References

Abparvar, M. (1993). On fantasy and its characteristics. *Kalameh*, *(9–10)*, 58–65. [in Persian]

Bachelard, G. (1983). *Psychoanalysis of fire* (J. Sattari, Trans.). Tous. [in Persian]

Birjandi, P., Kabiri, G., MirHassani, A., & Norozi, M. (2003). *Collegiate dictionary English–Persian: Based on the Oxford Advanced Learner's Dictionary*. Rahnama Publications.

The Fundamental Transformation Document of Education. (2021). Secretariat of the Supreme Council of the Cultural Revolution; Ministry of Education. [in Persian]

Feyznejad, M. (2010). Fantasy in children's literature. *Preschool Journal, 1*(2). [in Persian]

Iranketab. (n.d.). *Iranketab*. http://www.iranketab.ir

Karlin, A. (1994). Picture storybooks to use in the secondary classroom. *Journal of Reading, 38*, 158.

Khabazi-Kenari, M., et al. (2013). The role of imagination in teaching Persian literature based on the components of mythic understanding of Romantic theory. *Innovations in Science, 15*(2), 71–98. [in Persian]

Khasronjad, M. (2008). *Critique of literary theories*. Institute for the Intellectual Development of Children and Adolescents. [in Persian]

Mahjoub, N. (2001). Reactive fantasy in response to the modern world. *Shargh, 3*(580). [Interview with Mohammad-Hadi Mohammadi]. [in Persian]

Mohammadi, M. (2019). *Fantasy in children's literature*. Roozegar. [in Persian]

Mohammadi, M., & Ghayini, Z. (2001). *History of children's and young adult literature*. Chista. [in Persian]

Mousavi, M., & Jamali, A. (2009). Fantasy: Its nature and history in world and Iranian literature. *Adab-e Farsi, 1*(2), 61–74. [in Persian]

Nodelman, P., & Reimer, M. (2003). *The pleasure of children's literature*. Allyn & Bacon.

Norton, D. E. (1995). *Through the eyes of a child*. Merrill.

Nöstlinger, C. (1989). *Konrad the factory boy* (I. Jahanshahi, Trans.). Vazhe. [in Persian]

Organization for Educational Research and Planning. (2021). *Persian: Grades 1–6, elementary school*. Offset Company. [in Persian]

Organization for Educational Research and Planning. (2021). *Persian: Grades 7–9, first cycle of secondary school*. Iran Textbook Publishing Company. [in Persian]

Organization for Educational Research and Planning. (2021). *Persian: Grades 10–12, second cycle of secondary school*. Iran Textbook Publishing Company. [in Persian]

Qezel-Ilagh, S. (2006). *Children's and young adult literature and promoting reading*. SAMT. [in Persian]

Raaei, E. (2014). The absence of fantasy in textbooks. In *Proceedings of the National Conference on Elementary Education*. Birjand, Iran. [in Persian]

Soltani, F. (2021). A study of the instructional functions of fantasy in children's and adolescents' stories. *Educational Literature Research Journal, 13*(49), 1–28. [in Persian]

Tolkien, J. R. R. (1997). *Tree and leaf* (M. Farhadpour, Trans.). Tarh-e Now. [in Persian]

مجله‌ی مطالعات ادبیات کودک دانشگاه شیراز
بهار و تابستان ۱۴۰۵
مطالعات ادبیات کودک
شاپا الکترونیکی: ۰۶۱۶-۲۷۸۳
مقاله‌ی علمی پژوهشی، دوفصلنامه، سال ۱۷، شماره‌ی اول
بهار و تابستان ۱۴۰۵، پیاپی ۳۳، صص ۳۳-۵۰
OPEN ACCESS
DOI: 10.22099/JCLS.2025.52652.2088

ضرورت توجه به فانتزی در کتاب فارسی دانش‌آموزان

حجت‌اله امیدعلی*
فاطمه سلطانی**

چکیده

نگاهی گذرا به کتاب‌های فارسی دانش‌آموزان مقاطع مختلف تحصیلی نشان می‌دهد که توجه به تأثیر داستان‌های فانتزی در تعلیم‌وتربیت کودکان و نوجوانان از نظر آموزش‌وپرورش و مؤلفان کتاب‌های درسی مغفول مانده است. این پژوهش بر لزوم توجه به فانتزی در کتاب‌های فارسی دانش‌آموزان تأکید می‌کند؛ بدین‌منظور نگارندگان با بررسی و تحلیل محتوای مجموعاً ۲۱۲ درس از کتاب فارسی پایه‌ی اول دبستان تا پایه‌ی دوازدهم به این نتیجه رسیده‌است که سهم فانتزی در کتاب‌های فارسی دانش‌آموزان کمتر از چهار درصد است و این مقدار باتوجه‌به تأثیر فانتزی بر جنبه‌های مختلف ذهنی و رفتاری کودکان و نوجوانان بسیار ناچیز و تقریباً هیچ است. پژوهش حاضر به‌شیوه‌ی تحلیل محتوا در قالب جدول و نمودار، بسامد فانتزی را در کتاب فارسی دانش‌آموزان هر سه مقطع تحصیلی بررسی کرده است. سپس ضمن توجه‌دادن مسؤولان نظام آموزش‌وپرورش و مسؤولان امر نوشتن کتاب‌های درسی به کارکردها و تأثیرات فانتزی در زندگی کودکان و نوجوانان، پیشنهادهایی را برای گنجاندن این گونه‌ی ادبی در کتاب فارسی دانش‌آموزان ارائه داده است. کارکردهای فانتزی؛ به‌ویژه کارکرد تعلیمی و اخلاقی آن همسو با بیانیه‌ی سند تحول بنیادین آموزش‌وپرورش و هم جهت با اهدافی است که در مقدمه‌ی کتاب‌های فارسی به آن اشاره شده است.

واژه‌های کلیدی: تخیل، کتاب درسی فارسی، فانتزی.

---

* دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه اراک، اراک، ایران H-omidali@araku.ac.ir (نویسنده‌ی مسئول)
** دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه اراک، اراک، ایران f-sultani@araku.ac.ir

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۴/۱/۱۰، تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۶/۳۱

COPYRIGHTS ©2026 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the Original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publisher.

۱. مقدمه

دورهی کودکی، بهعنوان یکی از حساسترین و تعیینکنندهترین مراحل شکلگیری هویت فردی و جمعی، نقشی بیبدیل در تکوین ساختارهای فکری، فرهنگی و اجتماعی ملتها ایفا میکند. این دوره، بهویژه از آن نظر اهمیت دارد که کودکان در رویارویی با جهان پیرامون، از استعدادی شگرف برای جذب، پردازش و حتی نقد افکار، باورها و الگوهای رفتاری برخوردارند؛ گویی ذهن پویای آنان همچون آینهای شفاف، تصاویر جامعهی آینده را منعکس میسازد. بر همین پایه، میتوان ادعا کرد کودکی نهتنها سنگ بنای شخصیت فردی، بلکه خشت نخستین معماری تمدنهای آتی است. در این میان، ابزارهای شناختی تعلیموتربیت بهمثابه کلیدی اساسی، در گنجینهی استعدادهای نهفته کودکان را میگشایند و در این مسیر، ترغیب به مطالعهی کتاب، بهویژه در قالب گونههای ادبی همسو با طبیعت کنجکاو و خلاق آنان، از جایگاهی خاص برخوردار است.

در این زمینه، داستانهای فانتزی با تکیهبر ماهیت فراتر از مرز تخیل، بهعنوان گونهای ادبی که بهطرز شگفتی با روحیهی پرسشگر، هیجانطلب و احساسمحور کودکان هماوا میشود، جایگاه خود را بهعنوان ابزاری کارآمد در حوزهی تربیت شناختی تثبیت کردهاند. جان رونالد روئل تالکین[1] (۱۸۹۲–۱۹۷۳) که از او بهعنوان «پدرخواندهی فانتزی مدرن» یاد میشود، معتقد است: «کودکان در حال رشد، با اشتیاقی سیریناپذیر و حسی شکننده، بهسوی داستانهای فانتزی گرایش مییابند؛ گویی این روایتها آبشخوری برای عطش ذاتی آنان به کشف ناشناختههاست» (تالکین، ۱۳۸۵: ۱۲۷). این گزاره، محققانی همچون فیضنژاد را بر آن داشته تا با صراحتی علمی اعلام کنند: «فانتزی، ارزشمندترین موهبت ذهن بشر است که نهتنها نباید با محدودیتهای تحمیلی آن را خاموش کرد، بلکه میبایست از نخستین سالهای زندگی، همچون آموزش موسیقی، با برنامهریزی هدفمند، پرورشش داد. قدرت چنین آثاری در گسترش قلمرو تفکر، تعمیق واکنشهای عاطفی و غنیسازی هویت فردی کودکان، بیهمتاست» (فیضنژاد، ۱۳۸۹: ۱).

بااینحال، علیرغم اجماع جهانی بر نقش محوری تخیل بهعنوان موتور محرکهی خلاقیت و ابزاری شناختی در فرایند یادگیری، متأسفانه در بسیاری از نظامهای آموزشی از جمله در حوزهی تألیف کتابهای درسی فارسی، دورهی طلایی تخیل که خسرونژاد آن را اوج شکوفایی قوهی خیال در هفت سالگی میداند (خسرونژاد، ۱۳۸۷: ۸۷)، نادیده انگاشته میشود. این غفلت، نهتنها پنجرهی رو به جهان بیکران احتمالات را بر روی کودکان میبندد، بلکه جامعه را از امکان پرورش نسلی خلاق، نقاد و توانمند برای مواجهه با چالشهای پیچیدهی آینده محروم میسازد. در این میان، داستانهای فانتزی با ویژگیهای منحصربهفردی همچون گسست از قواعد جهان واقعی، خلق موجودات اسطورهای و بسترسازی برای کنشگری آزادانهی ذهن بهعنوان عرصهای امن و الهامبخش، به پرندهی تخیل کودکان بال پرواز میدهند.

فانتزی از طریق فراهمکردن موقعیتهای فرضی و «شبیهسازی ذهنی» به کودکان امکان میدهد مهارتهای حلمسأله، انعطافپذیری شناختی و برنامهریزی را در بستر امن تمرین کنند؛ درگیری با شخصیتها و انگیزههایشان همچنین نظریهی ذهن و همدلی را تقویت میکند. پژوهشهای علومعصبی نشان میدهد که تخیل فعال و بازنماییهای داستانی شبکهی پیشفرض مغز را تقویت میکنند و این شبکه با خلاقیت، همدلی و برنامهریزی بلندمدت در ارتباط است (رک. Immordino-Yang, 2016: 217).

---

[1]. John Ronald Reuel Tolkien

نکته‌ی درخور تأمل، تبدیل‌شدن این گونه‌ی ادبی به «شکل عالی هنر» (به تعبیر تالکین) در سطح جهانی است؛ جایگاهی که با کارکردهای چندلایه‌ی آن، از تقویت مهارت‌های حل مسأله تا آموزش غیرمستقیم ارزش‌های اخلاقی و تابو و گسستن از مفاهیم انتزاعی، توجیه می‌شود. با این توصیف، چگونه می‌توان پذیرفت که در کتاب‌های درسی فارسی که باید آیینه‌ی تمام‌نمای غنای ادبیات فارسی و هم‌زمان، نیازهای شناختی نسل نو باشند، سهمی ناچیز یا حتی صفر به این ژانر حیاتی اختصاص یابد؟ این خلأ بزرگ، نه ضعفی گذرا که زنگ خطری برای آینده‌ی فرهنگی جامعه است.

این پژوهش، با آگاهی از این ضرورت انکارناپذیر، بر آن است تا با تعریف دقیق گونه‌ی فانتزی (شامل تمایزات ساختاری و محتوایی آن از ژانرهای هم‌خانواده مانند علمی‌تخیلی یا وحشت)، تبیین کارکردهای شناختی، عاطفی و اجتماعی آن (از طریق واکاوی نظریه‌های تربیتی و ادبی معتبر) و نیز برجسته‌سازی ویژگی‌های منحصربه‌فردش (همچون جهان‌آفرینی، تعلیق تعهد به واقعیت و استفاده از نمادپردازی‌های چندلایه)، لزوم گنجاندن برنامه‌ریزی‌شده و نظام‌مند این گونه‌ی ادبی را در کتاب‌های درسی فارسی به‌صورتی مستدل و اجتناب‌ناپذیر نمایان سازد. هدف نهایی، نه صرفاً پرکردن صفحه‌ای از کتاب، که فراهم‌آوردن بستری برای پروبال‌گرفتن ذهن‌های پرسشگر، ساختن پل‌هایی بین ادبیات کهن و نیازهای جهان مدرن و در یک کلام، آفرینش نسلی است که تخیل را نه بازیچه که سلاحی برای ساختن فردایی روشن‌تر می‌داند.

۱. ۱. بیان مسأله

با وجود نقش بی‌بدیل ادبیات فانتزی در شکوفایی خلاقیت، گسترش قلمرو تخیل و تقویت مهارت‌های شناختی و عاطفی کودکان و نوجوانان، شواهد حاکی از آن است که در کتاب‌های درسی فارسی دانش‌آموزان ایران، به این گونه‌ی ادبی تأثیرگذار به‌صورت نظام‌مند و هدفمند توجه نشده است. درحالی‌که در سال‌های اخیر، ادبیات داستانی بزرگ‌سالان ایران تا حدی به‌سمت خلق آثار فانتزی گرایش یافته، ادبیات کودک و نوجوان و به‌تَبَع آن، محتوای کتاب‌های درسی، از این جریان ادبی غنی فاصله گرفته‌اند. این غفلت در حالی رخ می‌دهد که پژوهش‌های بین‌المللی و نظریه‌پردازان برجسته‌ای همچون تالکین، فانتزی را نه صرفاً سرگرمی، بلکه هنری می‌دانند که توانایی بسط تفکر انتقادی، تقویت هوش هیجانی و غنای هویت فردی را در مخاطبان جوان داراست.

مسأله‌ی کلیدی این پژوهش، خلأ چشمگیر گونه‌ی فانتزی در کتاب‌های فارسی مقاطع مختلف تحصیلی است؛ خلائی که پیامدهای آن تنها به محدودیت‌های آموزشی ختم نمی‌شود، بلکه به تحمیلی ناخواسته بر ذهنیت نسلی تبدیل می‌شود که فرصت پرواز در آسمان تخیل به‌عنوان موتور محرکه نوآوری را از دست می‌دهند. افزون‌بر این، نبود تعریف دقیق و اجماع علمی از ژانر فانتزی در حوزه‌ی پژوهش‌های آموزشی، به برداشت‌های نادرست و تحلیل‌های ناکارآمد انجامیده است.

۱. ۲. پرسش‌های پژوهش

پرسش محوری پژوهش حاضر بر چگونگی بازتعریف ژانر فانتزی و تبیین کارکردهای تربیتی آن و ضرورت جایگاه این گونه‌ی ادبی در کتاب‌های درسی فارسی تأکید دارد و در پی پاسخ به این پرسش‌هاست:

۱. وجود فانتزی در کتاب فارسی دانش‌آموزان چه ضرورت و مزایایی دارد؟

۲. سهم داستان‌های فانتزی در کتاب‌های فارسی پایه‌ی اول ابتدایی تا پایه‌ی دوازدهم چه مقدار است؟

۳. مهم‌ترین کارکردهای فانتزی که در تدوین و نگارش کتاب فارسی دانش‌آموزان می‌توان به آن‌ها توجه کرد، کدام است؟

۱. ۳. پیشینه‌ی پژوهش

مهم‌ترین کتابی که به‌طور جامع به اصول، کارکردها و گونه‌شناسی فانتزی در آثار کودکان پرداخته است، کتاب *فانتزی در ادبیات کودک و نوجوان* (محمدی، ۱۳۹۸) است. مقاله‌هایی نیز درباره پیشینه، تاریخچه و ویژگی‌های آثار فانتزی نگاشته شده‌اند که از جمله می‌توان به مقاله‌ی «فانتزی؛ چیستی و تاریخچه آن در ایران و جهان» (موسوی و جمالی، ۱۳۸۸) و مقاله‌ی «پیرامون فانتزی و مختصات آن» از آب‌پرور (۱۳۷۲) اشاره کرد.

جمالی و خجسته (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «بررسی کارکرد فانتزی؛ همچون تمهیدی کلیشه‌شکن در داستان‌های برگزیده کودک و نوجوان پس از انقلاب اسلامی» به بررسی رابطه میان عناصر فانتزی و بازنمایی کلیشه‌های جنسیتی پرداخته‌اند. با جست‌وجوهایی که انجام شد، تنها دو مقاله نزدیک به حوزه‌ی کار نگارندگان یافت شد؛ نخست مقاله‌ی «نقش تخیل در آموزش ادبیات فارسی بر اساس مؤلفه‌های فهم اسطوره‌ای رمانتیک نظریه‌ی ایگان» از خبازی‌کناری و همکاران (۱۳۹۵) که نویسندگان به‌صورت بسامدی به‌دنبال اثبات این نکته بودند که در کتاب‌های فارسی دوره‌ی ابتدایی به چه میزان از فهم اسطوره‌ای و فهم رمانتیک استفاده شده است و از نظر جامعه‌ی آماری دوازده کتاب فارسی دوره‌ی ابتدایی را مطالعه و بررسی کرده‌اند. از نکات درخور تأمل این پژوهش آن است که در میان مؤلفه‌های فهم اسطوره‌ای، سهم مؤلفه‌ی فانتزی را در کتاب‌های فارسی ۱۱۸ مؤلفه اعلام کرده‌اند که به نظر می‌رسد این آمار صحیح نباشد؛ زیرا سهم فانتزی در کل کتاب‌های فارسی از ابتدایی تا دبیرستان خیلی کمتر از این عدد و در حقیقت هیچ است. ریشه‌ی چنین اشتباهی برمی‌گردد به تعریف نادرست و نداشتن درک درست از ماهیت فانتزی.

پژوهش حاضر سعی کرده است از نظر جامعه‌ی آماری و تحلیل محتوایی، تمامی مقاطع تحصیلی را بررسی کند. همچنین تلاش شده است بر کارکردهای فانتزی به‌طور منسجم تأکید شود و از آن میان به‌طور ویژه بر کارکرد اخلاقی و تعلیمی آن تأکید شود.

۱. ۴. روش پژوهش و جامعه‌ی آماری

روش تحقیق توصیفی‌تحلیلی است. این پژوهش با اتکا به روش‌شناسی ترکیبی (کیفی‌کمی)، در گام نخست به تعریف دقیق ژانر فانتزی می‌پردازد تا چارچوبی روشن برای شناسایی و تحلیل محتوای فانتزی در کتاب‌های درسی فراهم آورد. در گام بعد، با واکاوی کارکردهای چندلایه‌ی فانتزی، ضرورت گنجاندن آن در متون آموزشی را تبیین می‌کند. در ادامه، با انجام تحلیل محتوای کمّی بر کتاب‌های فارسی پایه‌ی اول ابتدایی تا دوازدهم، بسامد حضور عناصر فانتزی در دروس این مقاطع بررسی می‌شود تا شکاف بین ظرفیت‌های ادبیات فانتزی و واقعیت موجود در نظام آموزشی آشکار گردد. به‌منظور انجام این تحقیق، محتوای تمامی کتاب‌های فارسی از پایه‌ی اول تا دوازدهم؛ مجموعاً ۲۱۲ درس، تحلیل و بررسی شده است.

۲. مبانی نظری: چیستی فانتزی: بازخوانی مؤلفه‌ها، خاستگاه‌ها و کارکردهای فانتزی

تعریف ژانر فانتزی به‌دلیل ماهیت سیال، چندلایه و پیوند ناگسستنی آن با تخیل شگرف و تنوع بی‌پایان فرم‌های روایی، همواره چالشی برای پژوهشگران ادبیات بوده است. فرهنگ آکسفورد، با اشاره به ریشه‌ی یونانی «فانتاسیا[1]» به معنای پدیدارشدن در ذهن یا تصویرسازی خیالی دو صورت phantasy و fantasy را برای این مفهوم برمی‌شمرد که نشان‌دهنده‌ی تکامل معنایی این واژه از دال بر توهمات ذهنی تا خلق جهان‌های بدیع ادبی است (رک. Birjandi, 2000: 1007). در ادبیات داستانی، فانتزی به روایت‌هایی اطلاق می‌شود که با گسست آگاهانه از قوانین جهان واقعی، فضاهای ناآشنا را می‌آفرینند؛ جهانی موازی با زمان‌های نامتعارف، جغرافیاهای اسرارآمیز، شخصیت‌های فراطبیعی و موجوداتی که تنها در قلمرو تخیل جای می‌گیرند.

جوهر فانتزی تخیل است پس نمی‌توان نقش و کارد تخیل را در زندگی انسان‌ها نادیده گرفت؛ تخیل نیروی خلاق و سازنده‌ای دارد. تخیل عامل تسخیر طبیعت، نیروی اصلی در آفرینش فراورده‌های هنری، حاوی نیروی عشق و زندگی، حاوی نیروی عاطفی و لذت‌بخش، دربردارنده‌ی نیروی کشف و اختراع و محافظ و حامی باورهای انسانی و کهن‌ترین الگوهای اندیشه بشری است. تخیل می‌تواند عاملی باشد برای حفظ تعادل در اثر فشارهای دنیای بیرونی. با تخیل می‌توان از جبر زمان و مکان گریخت. تخیل هم نگاهدار تعادل زیستی، روانی و اجتماعی و هم موجب تعدیل تمدن بغایت فنی و ماشینی هست. تخیل نیرو، اندیشه و آرزوهای نیاکان ما را در قالب کهن‌الگوها در ما پیدا می‌کند (رک محمدی. ۱۳۹۸: ۹-۱۳). تخیل را نباید با رؤیای شبانه، افسانه‌های کهن و خیال‌پردازی افسارگسیخته اشتباه گرفت. از نظر گاستون باشلار[2] (۱۹۶۲-۱۸۸۴) که تلاش زیادی برای شناسایی ماهیت تخیل و سازوکار و عناصر سازنده آن انجام داده است، «تخیل شفابخش، آرام‌کننده، حاوی قدرت تنش‌زدا و کاشف نیروهای زنده طبیعت است» (باشلار، ۱۳۶۲: ۱۸-۲۰). از نظر او تخیل الزاماً به موضوع فراواقعیت نمی‌پردازد؛ یعنی آنچه موجود نیست؛ بلکه از طبیعی‌ترین پدیده‌ها شروع می‌کند و تا شگفت‌ترین آن‌ها را دربرمی‌گیرد. تالکین درباره‌ی جدانبودن دنیای فانتزی از واقعیت می‌گوید: «ادبیات تخیلی فرار به واقعیت است نه فرار از آن» (تالکین، ۱۳۷۷: ۲۳).

نکته‌ی درخور تأمل، اجماع نظر پژوهشگران بر نقش محوری تخیل به‌عنوان جوهره‌ی بی‌چون‌وچرای فانتزی است. ازآنجاکه تخیل کودکان با ویژگی‌های منحصربه‌فردی چون بی‌مرزی، آمیختگی با عواطف خام و میل سیری‌ناپذیر به کشف ناشناخته‌ها از ظرفیتی خلاقانه برخوردار است، فانتزی به‌طور طبیعی به‌عنوان زیرمجموعه‌ای از ادبیات کودک شناخته می‌شود. این پیوند ذاتی، فانتزی را به ابزاری تبدیل می‌کند که با بهره‌گیری از تصاویر ذهنی، امیدها، ترس‌ها و کهن‌الگوهای جمعی، جهان درونی کودک را با جهان بیرونی پیوند می‌زند (رک. محمدی، ۱۳۹۸: ۱۱۹). این ژانر، با تکیه‌بر سه عنصر بنیادین جادو، غیرممکنات و بن‌مایه‌های اسطوره‌ای، نه‌تنها مرزهای واقعیت را درمی‌نوردد، بلکه با بازتعریف مفاهیم انسانی در قالبی نمادین، به کشف لایه‌های پنهان وجود بشری می‌پردازد.

پیدایش گونه‌ی فانتزی به شروع دنیای نو برمی‌گردد. فانتزی‌ها ادامه‌ی شیوه‌ی افسانه‌نویسی بودند در دنیایی که قواعد خاصی برای خودش پی‌می‌ریخت (رک. همان: ۶۰). تالکین از اولین کسانی بود که موضوع فانتزی را بررسی‌کرد. او دو داستان «هابیت» و «سالار انگشترها» را فراتر از افسانه‌ی پریان می‌دانست ولی نمی‌دانست گونه‌ی داستانی خود را چه

---

[1]. phantasia
[2]. gaston Bashlar

بنامد؟ تلاش برای شناسایی فانتزی با پژوهش‌های تزوتان تودروف[1] در کتابی به نام *فانتاستیک* وارد مرحله‌ی جدیدی شد. از دهه‌ی هشتاد میلادی تلاش گسترده‌ای برای شناخت فانتزی در ادبیات کودکان به عمل آمد. ماریا نیکولایوا[2] با نوشتن کتابی با عنوان *ادبیات کودکان برآمده از زمان* متأثر از مکتب معناشناختی یوری لوتمن[3] و باختین[4] تحلیل‌های جسورانه‌ای در زمینه‌ی ادبیات کودکان ارائه کرده است. نظریه‌ی او در حوزه‌ی ادبیات کودکان گریزی از پوسته‌ی محافظه‌کارانه‌ی نقد تربیتی و پیوند ادبیات کودکان با پیشرفته‌ترین تئوری‌های نقد ادبی شناخته می‌شود (رک. محمدی، ۱۳۹۸: ۷-۹)

نخستین گونه‌ی فانتزی در بریتانیا پیدا شد که در آن زمان پیشتاز کشورهای صنعتی جهان بود. در فاصله‌ی سال‌های ۱۸۵۰ تا ۱۸۷۰در این کشور زنجیره‌ای از فانتزی‌های حوزه‌ی کودکان به‌وسیله‌ی نویسندگانی مانند جان راسکین[5]، ویلیام میکپیس[6]، لوئیس کارول[7] نوشته شد. دوران طلایی دوم ادبیات کودکان در بریتانیا بعد از جنگ جهانی دوم با ظهور نویسندگانی مانند سی.اس لوئیس[8]، لوئید الکساندر[9] و اورسلا کروبر لو گویین[10] شروع شد. تالکین از برجسته‌ترین فانتزی‌نویسان در فاصله‌ی بین دو جنگ جهانی بود (همان: ۷۲ و ۱۰۷-۱۰۹).

از منظر تاریخی، فانتزی مدرن به‌عنوان ژانری متمایز ریشه در تحولات فرهنگی قرن نوزدهم دارد. در سال ۱۸۵۰ میلادی، هم‌زمان با اوج‌گیری صنعتی‌سازی و عقل‌گرایی در غرب، جامعه‌ی ادبی به این درک رسید که افسانه و تخیل، نه‌تنها به‌عنوان بازمانده‌های عصر کودکی بشر، بلکه بازتاب ژرف‌ترین لایه‌های هویت انسانی هستند. این دوره، شاهد تولد فانتزی به‌مثابه پاسخی ادبی به بحران‌های عصر مدرن بود؛ عصری که خردگرایی افراطی، گنجینه‌ی باورها و اسطوره‌ها را تهدید می‌کرد. فانتزی در این بستر، با احیای کهن‌الگوهایی چون عشق، نفرت و تقابل خیروشر در قالب‌های نوین، به سنگری در برابر یک‌سونگری‌های عقل ابزاری تبدیل شد (رک. محمدی و قایینی، ۱۳۸۰: ۴۹۵).

فانتزی مدرن برخلاف اسطوره‌ها و افسانه‌های کهن با پذیرش مختصات دنیای جدید، عناصری را وارد روایت می‌کند که گریز به آینده و بازاندیشی مفاهیم پیشرفت را ممکن می‌سازد. این ژانر، با خلق جهان‌های دوم اصطلاحی که تالکین بر آن تأکید کرد تناقضی ظاهری را به نمایش می‌گذارد: از یک‌سو، جهانی کاملاً تخیلی با قوانین خاص خود می‌سازد و از سوی دیگر، از طریق همین جهان ناممکن، کشف واقعیت‌های انکارناپذیر هستی را ممکن می‌سازد. به بیان دیگر، فانتزی ادبیات پارادوکس است؛ جایی که غیرواقعی‌ترین صحنه‌ها، عمیق‌ترین حقایق را آشکار می‌کنند. از دیدگاه روانکاوانه، کارل گوستاو یونگ با تأکید بر نقش ناخودآگاه جمعی و کهن‌الگوها، فانتزی را واکنشی ضروری برای بازسازی توازن روانی در عصر حاضر می‌داند. به زعم او، در دوره‌ای که من[11] زیر بار فشارهای عقلانی جامعه‌ی مدرن خرد شده است، فانتزی با فراخوانی نمادها و اسطوره‌ها، به بازیابی تعادل روانی کمک می‌کند و راهی برای رویارویی با بحران‌های هویتی فراهم

---

1. Tzvetan Todorov
2. Maria Nikolajeva
3. Juri Lotman
4. Bakhtin
5. John Ruskin
6. William Makepeace
7. Leach, Karol
8. C. S. Lewis
9. Lloyd Alexander
10. Ursula Kroeber Le Guin
11. Ego

می‌آورد (رک. محمدی، ۱۳۹۸: ۲۷). این تحلیل، همسو با نظریه‌ی تالکین است که فانتزی را نه گریز از واقعیت، که ابزاری برای نگریستن به حقیقت از زاویه‌ای نو می‌دانست.

مجموعاً فانتزی با تکیه‌بر سه پایه‌ی تخیل بنیادین، بازآفرینی اسطوره و واکنش به بحران‌های عصر مدرن نه‌تنها ژانری ادبی که بیانیه فلسفی است بلکه انسان را به بازخوانی هویت خویش در آینه‌ی امکانات نامحدود تخیل فرا می‌خواند. این درک عمیق از فانتزی، لزوم بازتعریف جایگاه آن در ادبیات کودک و نوجوان و به‌ویژه کتاب‌های درسی را به ضرورتی انکارناپذیر تبدیل می‌کند.

باوجود آنکه گونه‌ی فانتزی بیش از دو قرن است که پا به عرصه وجود گذاشته است، در ایران این گونه‌ی ادبی به شکل مدرن آن، عمری کمتر از بیست سال دارد و تقریباً هیچ منبع جامعی از شناخت این گونه‌ی ادبی در ایران موجود نیست، اما وجود عناصر فانتاستیک در ادبیات کهن این سرزمین سابقه‌ای به درازای خود ادبیات دارد و به تعبیر دیگر، آمیختگی خیال و واقعیت برای آفرینش جهانی رنگین‌تر از جهان واقع، از خصوصیات دیرین فرهنگ و ادبیات ملل و از جمله فرهنگ غنی ایران زمین است.

۳. بحث و بررسی

در این بخش، با واکاوی میدانی سهم فانتزی در کتاب‌های درسی، تشریح کارکردهای انکارناپذیر این ژانر و ارائه‌ی راهکارهای عملی برای بهره‌گیری هوشمندانه از آن، می‌کوشیم نگاه سیاست‌گذاران آموزشی و مؤلفان کتاب‌های درسی را به سویی هدایت کنیم که فانتزی نه سرگرمی بی‌محتوا یا توهمی خطرناک چنان‌که برخی منتقدان سنت‌گرا (موسوی و جمالی، ۱۳۸۸) ادعا می‌کنند، بلکه به‌عنوان ابزاری شناختی برای کشف لایه‌های پنهان واقعیت بازتعریف شود.

تالکین استاد اسطوره‌پردازی مدرن در دفاع از این گزاره که فانتزی، واقعیت را نمی‌پوشاند بلکه عریان‌تر می‌کند، تأکید دارد: «داستان‌های فانتزی، هرچند در جهان دوم جریان می‌یابند، ریشه در ژرف‌ترین نیازها و تجربه‌های بشری دارند. حتی افسانه‌های پریان، آیینه‌ای هستند برای تماشای حقیقت از زاویه‌ای که چشم عادی قادر به دیدنش نیست» (تالکین، ۱۳۷۷: ۲۳). این نگاه، با نظر نودلمن همسوست که فانتزی را «سفری به اعماق واقعیت نادیدنی» (Nodelman, 2003: 80) می‌خواند؛ سفری که در آن، کودکان می‌آموزند چگونه از دل ناممکن‌ها، ممکن‌های تازه بیافرینند.

جالب آنکه حتی برخی منتقدان با وجود پیش‌داوری‌های اولیه اعتراف کرده‌اند درون‌مایه‌های فانتزی مدرن مانند نبرد خیر و شر، مقاومت در برابر تاریکی و حفظ امید در جهانی آشوب‌زده گاه از رمان‌های واقع‌گرایانه نیز واقعی‌تر می‌نماید (رک. محمدی، ۱۳۹۸: ۱۳۵–۱۳۶).

از سوی دیگر، اگر به اسناد بالادستی برنامه‌های آموزش زبان فارسی نگاهی بیندازیم، در مقدمه‌ی کتاب‌های همه‌ی مقاطع تحصیلی، بر پرورش مهارت‌های چهارگانه زبانی، تقویت تفکر انتقادی و رشد قدرت تخیل به‌عنوان ارکان اصلی آموزش تأکید شده است. رویکرد حاکم بر محتوای درسی، ترکیبی از آموزش مهارت‌های زبانی (خواندن و نوشتن) و فرازبانی (تفکر، تحلیل و خلاقیت) است و صراحتاً اعلام شده که پایه آموزش بر اندیشه‌ورزی و آفرینش‌گری استوار است. بااین‌حال، ابزارهای پیش‌بینی‌شده برای تحقق این اهداف مانند پرسش‌های واگرا اگرچه ارزشمندند، در عمل نتوانسته‌اند به تنهایی بار سنگین پرورش ذهن‌های پرسشگر و روح‌های خلاق را به دوش کشند.

اینجاست که فانتزی با قابلیت بی‌مانندش در مخیل‌سازی متن و جذابیت‌بخشیدن به فرایند یادگیری می‌تواند به‌عنوان مکملی کارآمد وارد میدان شود. اما پیش از تشریح کارکردهای فانتزی، باید پرسید: وضعیت کنونی بهره‌گیری از این ژانر در کتاب‌های درسی چیست؟ آیا آمارها همچون پژوهش خبازی‌کناری و همکاران (۱۳۹۵) که حضور کمرنگ فانتزی را نشان می‌دهند، بازتابی از واقعیت‌اند یا ناشی از خطاهای روش‌شناختی در تعریف این ژانر؟ پاسخ به این پرسش، کلید طراحی الگویی است که فانتزی را از حاشیه به متن برنامه‌های آموزشی می‌آورد.

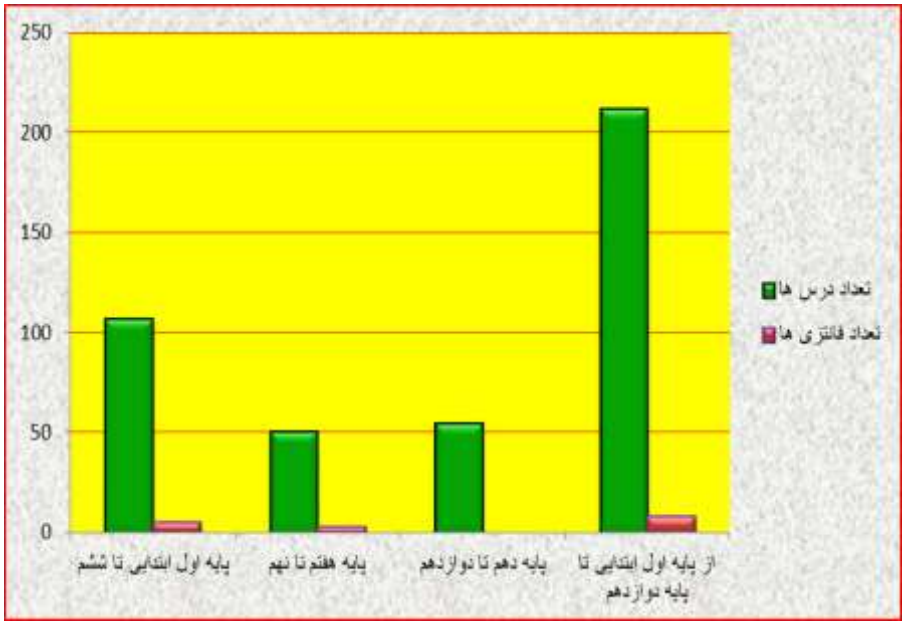
در ادامه، با گذر از نقدهای سطحی به فانتزی که آن را توهم‌زا یا گریز از واقعیت می‌خوانند و با تکیه‌بر داده‌های علمی، نشان خواهیم داد چگونه می‌توان از این ژانر به‌عنوان پل ارتباطی بین ادبیات و زندگی، آیینه‌ی تمام‌نمای اضطراب‌ها و آرزوهای نسل نو و ابزاری برای آموزش غیرمستقیم پیچیده‌ترین مفاهیم اخلاقی بهره جست. این مسیر، نه‌تنها پاسخگوی نیازهای آموزشی امروز است که نسلی را پرورش می‌دهد که به جای ترس از ناشناخته‌ها، شهامت مواجهه با آن‌ها را دارد.

۳. ۱. بررسی میزان بهره‌گیری از فانتزی در کتاب‌های درسی

پس از بررسی مجموع ۲۱۲ درس از کتاب‌های فارسی پایه‌ی اول ابتدایی تا پایه‌ی دوازدهم مشخص شد تنها هشت درس از این کتاب‌ها از فانتزی بهره گرفته‌اند و این مسأله باتوجه‌به اقبال گسترده‌ی کودکان و نوجوانان به گونه‌ی فانتزی در سال‌های اخیر رقم ناچیزی است. کودکان و نوجوانان اقبال چشمگیری به خواندن داستان‌های فانتزی دارند. تیراژ کتاب‌ها، فیلم‌ها و پویانمایی‌هایی که تمی فانتاستیک دارند، گواه این مدعاست. مجله‌ی آمریکایی *Realms of fantasy* ادعا کرده است، آثار فانتزی اکنون سه برابر بیشتر از آثار علمی تخیلی به فروش می‌رسد. اخیراً مخاطبان سه قاره مختلف مجموعه‌ی ارباب حلقه‌ها را به‌عنوان محبوب‌ترین و تأثیرگذارترین کتاب کل تاریخ انتخاب کردند (Iranketab.ir). اما متأسفانه هنوز هم در نظام آموزشی ایران جای گونه‌ی فانتزی خالی است و اهمیت و ارزش آن درک و بررسی نشده است. در ذیل، جدول مربوط به بسامد فانتزی در مقاطع مختلف تحصیلی دانش‌آموزان آمده است:

جدول شماره‌ی ۱. بسامد فانتزی در کتاب فارسی دانش‌آموزان

مقاطع تحصیلی	تعداد درس‌ها	فانتزی
پایه‌ی اول ابتدایی تا ششم	۱۰۷	۵
پایه‌ی هفتم تا نهم	۵۱	۳
پایه‌ی دهم تا دوازدهم	۵۴	۰
از پایه‌ی اول ابتدایی تا پایه‌ی دوازدهم	۲۱۲	۸

نمودار شماره‌ی ۱. بسامد فانتزی در کتاب فارسی دانش‌آموزان

باتوجه به جدول بالا در کتاب فارسی پایه‌ی اول ابتدایی تا ششم از بین ۱۰۷ درس، تنها در پنج درس از داستان‌های فانتاستیک استفاده شده است. در پایه‌ی هفتم تا نهم نیز از میان ۵۱ درس تنها سه درس صبغه‌ی فانتزی دارند و درنهایت میزان بهره‌گیری از گونه‌ی فانتزی در۵۴ درس از کتاب فارسی پایه‌ی دهم تا دوازدهم صفر است و در مجموع در ۲۱۲ درس از کتاب فارسی تمامی مقاطع تحصیلی، تنها در هشت درس از گونه‌ی فانتزی بهره‌گرفته شده است؛ یعنی رقمی معادل ۳/۷۷ ٪.

۳. ۲. کارکردهای فانتزی برای دانش‌آموزان

از گزاره‌های ارزشی مندرج در بیانیه‌ی ارزش‌ها در «سند تحول بنیادین آموزش‌وپرورش»، افزون‌بر تأکید بر متناسب‌سازی محتوای کتاب‌های درسی، بر نشاط و تقویت اراده، تکوین و تعالی جنبه‌های انسانی هویت دانش‌آموزان برای تقویت روابط حق‌محور، عدالت‌گستر و مهرورزانه با همه‌ی انسان‌ها در سراسر جهان، تحکیم فضایل اخلاقی در محیط‌های تربیتی با تأکید بر اولویت کرامت و عزت نفس، حیاء و عفت و صداقت، مسؤولیت‌پذیری و نظم در تمام دوره‌های تحصیلی تأکید شده‌است (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۴۰۰: ۱۷). مصداق‌های آورده‌شده در بیانیه مسائلی هستند که در کارکردهای فانتزی بر آن تأکید شده است و از این نظر فانتزی می‌تواند در امر تعلیمی، تربیتی، اخلاقی و نشاط‌آفرینی برای دانش‌آموزان بسیار مؤثر باشد. در ذیل به برخی از کارکردهای فانتزی اشاره خواهد شد.

غایت و محاسن داستان‌های فانتزی در عملکردهای آن نهفته است؛ از جمله ارضای برخی از آرزوهای ازلی آدمی همچون جست‌وجو در اعماق زمان و مکان و امکان سخن‌گفتن با دیگر موجودات (محمدی، ۱۳۹۸: ۲۳). فانتزی سبب گسترش حس کنجکاوی، توانایی تخیل و درک راه‌های دیگری برای زندگی و تخیل رؤیاها که همه از مهارت‌های حیاتی برای بقای انسان است، در کودکان و نوجوانان می‌شود. همچنین «فانتزی حساسیت به قوانین را به آن‌ها می‌آموزد و ذهنشان را روی امکانات نو می‌گشاید» (Norton, 1995: 334). روان‌شناسان و متخصصان ادبیات کودک نیز فواید متعددی را

برای مطالعه‌ی فانتزی در ایام کودکی و نوجوانی برشمرده‌اند از جمله؛ لذت شگفت‌زدگی و یکه‌خوردن، رشد جنبه‌های عاطفی و اندیشه‌ی کودکان، گسترش تخیل و در سرپروراندن ایده‌های نو (رک. قزل‌اياغ، ۱۳۸۵: ۱۵۷؛ رک. آب‌پرور، ۱۳۷۲: ۵۹). کودکان این عصر به فضای عاطفی نیاز دارند و آنچه به آن‌ها کمک می‌کند فانتزی است؛ «وقتی کودک با بحران مواجه می‌شود با خواندن فانتزی و افسانه‌ی پریان معنایابی می‌کند و در این معنایابی نیروی تخیل او پرورش می‌یابد» (محجوب، ۱۳۸۰: ۵). برخی نیز معتقدند داستان‌های فانتزی برای کودکان و نوجوانان منبع مناسبی در کسب دانش و آگاهی در زمینه فرهنگ و تاریخ، بینش روان‌شناسی و جامعه‌شناسی است (karlin, 1994: 58). در داستان‌های فانتزی، بازنمایی پدیده‌ها، حقایق و واقعیت‌ها از طریق امکاناتی که قوه‌ی خیال در اختیار ما می‌گذارد، صورت می‌گیرد و مخاطب از طریق تصاویر خیالی و کمک‌گرفتن از قوه‌ی تخیل خود به درک کامل‌تری از موضوع می‌رسد. در آثار فانتزی عمدتاً به نیازهای کودک از جمله نیاز به دوست‌داشته‌شدن و محبت، آشنایی با آداب اجتماعی، آشنایی با پدیده‌های جهان پرداخته می‌شود. کودکان هنگام خواندن فانتزی از تصویر دنیای خیالی و از دیدگاه‌های نامحدودی که در ذهن انسان گشوده می‌شود، لذت می‌برند (رک. فیض‌نژاد، ۱۳۸۹: ۲).

با این تفاسیر می‌توان گفت حضور فانتزی در داستان کودکان و نوجوانان از ملزومات است. از دیگر کارکردهای فانتزی می‌توان به کارکردهای زیر اشاره کرد: الف. ساماندهی‌کردن و محدودساختن تخیل سرکش و تبدیل آن به پدیده‌ای مثبت و مثمر؛ ب. تخیل موجود در فانتزی قوه‌ی باروری دارد و به‌سرعت بذر تصویرهای تخیلی را در ذهن مخاطب بارور می‌کند، این چیزی است که جامعه‌ی مدرن برای ساختن و بازتولید اندیشه و کالا پیوسته به آن نیاز دارد؛ ج. تخیل فانتاستیک با خلق جهانی دیگر، بین جهان واقعی و جهانی که می‌تواند باشد مقایسه می‌کند و امکان تغییر را در جهان هستی در اختیار ما قرار می‌دهد؛ د. فانتزی می‌تواند آرزوهای سرریز بشری را به شکلی که می‌خواهد باشد، تحقق ببخشد؛ آرزوهایی مانند جهان در صلح، جهان عاری از آلودگی‌های زیست‌محیطی، موجود شکست‌ناپذیر و جاودان و صدها آرزوهای دیگر (رک. محمدی، ۱۳۹۸: ۶۳-۶۴).

توانایی تخیل و درک راه‌های جانشین دیگری برای زندگی، درسرپروراندن ایده‌های نو، خلق دنیای شگفت و نو و خیال‌کردن رؤیاها که همه از مهارت‌های حیاتی برای بقای انسان است، بخشی از کارکردهای فانتزی محسوب می‌شود.

تقویت صفات اخلاقی‌اجتماعی در کودکان تغییرات وجودی چون اعتمادبه‌نفس، تهور، وفاداری و همکاری و تنظیم فردیت از جمله کارکردهای مهم فانتزی است. سارتر[1] می‌گوید: «با فانتزی جهان معاصر انسانی‌تر می‌شود»(محمدی، ۱۳۹۸: ۱۳۴).

چت رایمو[2] دانشمند و مؤلف عقیده دارد که فانتزی به کودکان کمک می‌کند تا کنجکاوی‌هایشان را گسترش دهند و مشاهده‌گران زندگی شوند، حساسیت به قوانین، تنوع در محدوده‌ی قوانین را به آن‌ها می‌آموزد و ذهنشان را روی امکانات نو می‌گشاید (Norton, 1995: 334).

فعال‌کردن ذهن نوجوانان در حل موضوعات روانی و اجتماعی نیز از دیگر کارکردهای فانتزی است. نویسندگانی نظیر آسترید لیندگرن[3] نویسنده‌ی اسکاندیناویایی و میشل انده[4] نویسنده‌ی آلمانی در داستان‌های فانتزی خود چنین اهدافی را

---

[1]. Sartre
[1]. Chet Reymo
[3]. Astrid Lindgren
[4]. Michael Ende

دنبال می‌کنند. کریستینه نوستلینگر[1] نویسنده‌ی اتریشی می‌گوید: «داستان‌های تخیلی چوب‌بغل‌هایی هستند که کودکان و نوجوانان را زودتر به واقعیت و حقیقت می‌رسانند» (نوستلینگر، ۱۳۷۰: ۸).

برای پی‌بردن به اهمیت و کارکردهای فانتزی برای کودکان کافیست درباره‌ی فایده‌ی دو نمونه از مهم‌ترین و پرفروش‌ترین کتاب‌های فانتزی در دنیا؛ یعنی *هری پاتر* از جی. کی. رولینگ[2] و *ارباب حلقه‌ها* از تالکین سخن بگوییم. هر دو کتاب ضمن پرورش تخیل کودکان و نوجوانان، اهمیت وفاداری، دوستی و صداقت را آموزش می‌دهند. گونه‌ی فانتزی به‌طور کلی بر انسانیت تأکید فراوانی دارد و اساس و شالوده‌ی داستان این دو داستان نیز بر پایه‌ی دوستی و صداقت انسان است.

هردو داستان زبان و واژگان پیشرفته‌ای دارند که دایره‌ی لغات مخاطبان را به‌شکل چشمگیری گسترش خواهند داد و ازآنجاکه با نثری حماسی و درعین‌حال فهمیدنی نگاشته شده‌اند، مخاطب را با واژگانی آشنا می‌کنند که به‌دلیل جذابیت داستان مدت‌ها در ذهنشان ماندگار خواهد بود.

هر دو داستان به‌ویژه *هری پاتر* مخاطب را با کاراکترهای آشنا می‌کند که در طول زمان‌های طولانی دچار تغییر و تحول می‌شوند. این شخصیت‌ها در طول زمان، جنبه‌های تکان‌دهنده‌ی تأثیرگذار و متفاوتی را از رفتار انسان به نمایش می‌گذارند. هم در *هری پاتر* و هم *ارباب حلقه‌ها* بر اهمیت تحصیل و آموزش تأکید فراوانی می‌شود. هری، رون و هرمیون علی‌رغم گرفتاری‌های خاص خود و قرارداشتن در شرایط سخت، همیشه برای یادگیری و طلب علم ارزش بسیار قائلند. هر دو داستان به ارزشمندی سفر و تفاوت‌های فرهنگی می‌پردازند که کمک شایانی به کنجکاوی و خلاقیت دانش‌آموزان می‌کند.

کارکردهای داستان‌های فانتزی در کتاب *فانتزی در ادبیات کودکان* بدین‌ترتیب ذکر شده است: کارکرد سرگرمی، کارکرد تربیتی و اخلاقی، کارکرد روان‌شناختی، کارکرد ملموس‌کردن جهان رؤیاها، کارکرد جانشین‌ساز، کارکرد هشداری و کارکرد شناختی (رک. محمدی، ۱۳۹۸: ۱۳۶-۱۴۰).

داستان فانتزی می‌تواند از راه ماجراجویی‌هایی که در داستان مطرح می‌شود یا از طریق خنداندن و با ابزار طنز، کودکان و نوجوانان را سرگرم کند. بخشی از محتوای فانتزی به تأثیرگذاری اخلاقی و معرفی معیارهای اخلاقی، اجتماعی و تربیتی و عوامل زیست‌محیطی در ذهن کودکان توجه دارد. از بعد روان‌شناسی که یکی از اصلی‌ترین کارکردهای فانتزی است، فانتزی واکنش روانی انسان هراسان تحت سلطه‌ی عقل و استدلال است که با ابزاری ادبی از نابودی عصر اسطوره و افسانه سخن می‌گوید و به کودکان کمک می‌کند که در دوره‌ی بحرانی نوجوانی با شناخت جهان‌های جانشین بیاموزند که در زندگی واقعی هم می‌توان راه‌های متعددی برای ادامه‌ی زندگی پیدا کند. مرئی‌کردن ذهنیات انسان، کارکرد قصه‌درمانی نیز از دیگر کارکردهای روان‌شناختی فانتزی است. یکی دیگر از کارکردهای فانتزی، کارکرد هشداری و آگاهی‌دهنده است که بر رابطه‌ی فانتزی با جامعه، رفتار و روابط اجتماعی متمرکز است. در این نگرش نویسنده‌ی فانتزی به روابط اجتماعی اعتراض دارد و در تلاش است ذهن کودک را به مسائل اجتماعی آگاه کند. کارکردهای محیط‌زیستی، کارکردهای ضدجنگ، کارکردهای آرمان‌گرایانه، کارکردهای زمین‌آرمانی، کارکرد رفاه همگانی و یکسانی عدالت در جوامع از جمله مهم‌ترین کارکردهای هشداری و آگاهی‌دهنده‌ی فانتزی است. کارکرد شناختی نیز از دیگر کارکردهای فانتزی است؛ در خلال کارکرد شناختی فانتزی، شخص می‌تواند خود را بشناسد و موقعیت خود را در جهان درک کند؛ براین اساس خودشناسی

---

[1]. Christine Nöstlinger
[2]. J.K. Rowling

و فهم بهتر جهانی که در آن زندگی می‌کنیم، مهم‌ترین اصول کارکردشناختی فانتزی است. تمام کارکردهای فانتزی حاکی از آن هستند که فانتزی چیزی جدا از جهان واقعیت نیست. باتوجه‌به تأکید بسیاری از فانتزی‌نویسان داخلی و خارجی حوزه‌ی ادبیات کودک و نوجوان بر کارکرد اخلاقی، تعلیمی و تربیتی گونه‌ی فانتزی، در ادامه برای نمونه به کارکرد تربیتی و اخلاقی فانتزی به‌طور مختصر اشاره می‌شود. اصولاً آثار ادبی کودکان ماهیتی آموزشی دارند و هسته‌ی مرکزی ادبیات کودک را در نزد همه‌ی ملت‌ها، تعلیم تشکیل می‌دهد. یکی از مهم‌ترین کارکردهای فانتزی در داستان‌های کودکان و نوجوانان که در مقدمه‌ی کتاب‌های فارسی دانش‌آموزان و متن بیانیه‌ی سند تحول بنیادین آموزش‌وپرورش نیز به آن اشاره شده است؛ کارکرد تعلیمی و تربیتی آن است. در کتاب فارسی دانش‌آموزان مطالب و حکایات تعلیمی از کتاب‌هایی مثل قابوس‌نامه، کلیله و دمنه، گلستان، بوستان و...آمده است. در کنار چنین منابعی، داستان‌های فانتزی نیز به‌دلیل جذابیت‌های خاصی که دارند، می‌توانند در تعلیم‌وتربیت کودکان تأثیر چشمگیری داشته‌باشد؛ زیرا یکی از مهم‌ترین کارکردهای فانتزی در داستان‌های کودکان و نوجوانان کارکرد تعلیمی و اخلاقی آن است که در تربیت و تهذیب نفس کودکان و نوجوانان تأثیر زیادی دارد. نویسندگان به‌دلیل اهمیت مسأله‌ی تعلیم‌وتربیت در کنار مسائل عاطفی، بازی و سرگرمی به مسأله‌ی اخلاق، آموزش و تعلیم کودکان توجه زیادی نشان داده‌اند. بیشتر مؤلفه‌های تعلیمی و اخلاقی را در ژانر فانتزی مربوط به ادبیات کودک و نوجوان می‌توان یافت. عمده‌ی درون‌مایه‌های داستان‌های فانتزی مسائلی چون تقابل خیر و شر، غلبه‌ی خوبی بر بدی، عشق‌ورزی و تأکید بر راستی و درستی و استمداد از خداوند و توجه به اوست که مؤلفه‌هایی تعلیمی و اخلاقی هستند.

به‌دلیل اهمیت مسأله‌ی تعلیم‌وتربیت به‌عنوان یکی از نیازهای اساسی دنیای مدرن، اخیراً نویسندگان زیادی در داستان‌های خود به آن توجه کرده‌اند و توانستند با مطرح‌کردن مسائل اخلاقی، اجتماعی، علمی و فرهنگی خوانندگان زیادی را مجذوب داستان‌ها کنند؛ زیرا تعلیم‌وتربیت اگر در قالب داستان باشد، به این دلیل که در آن از روش امرونهی مستقیم استفاده نمی‌شود، پذیرش آن از سوی کودکان بیشتر است. داستان‌ها به‌دلیل بیان غیرمستقیم و دلالت‌های ضمنی، پیوندخوردن با عواطف و احساسات، بهره‌گیری از تخیل و عینی‌کردن موضوع در میزان گرایش مخاطبان و یادگیری آن‌ها از آموزش‌های رسمی تأثیرگذارتر هستند. باتوجه‌به تحقیقات انجام‌شده در داستان‌های فانتاستیکی که درون‌مایه‌هایی اجتماعی، محیط‌زیستی و عشق و دوستی داشته‌اند، تنهایی، نقد سنت‌ها و باورهای خرافی، جدایی والدین و پیامدهای آن‌ها، آموزش مهارت‌های حل مشکلات، دوست‌یابی، نحوه‌ی استفاده از تکنولوژی‌های جدید، پیداکردن خود واقعی، عشق به همه‌ی موجودات هستی و تأکید بر خرد جمعی، مهم‌ترین آموزه‌های اجتماعی و مفاهیمی چون لزوم اعتماد به بزرگ‌ترهای خانواده، توجه به امدادهای خداوند، مبارزه با پلیدی و زشتی و ایثار و فداکاری در راه رسیدن به هدف والا، مهم‌ترین آموزه‌های اخلاقی و تربیتی است که فانتزی‌نویسان معاصر ایران بر آن تأکید داشته‌اند (سلطانی، ۱۴۰۰: ۱–۲۸).

۳. ۳. شیوه‌های پیشنهادی برای بهره‌گیری از فانتزی در کتاب‌های درسی: از نظریه تا عمل

باتوجه‌به جایگاه کم‌بدیل فانتزی در پرورش خلاقیت، تقویت مهارت‌های شناختی و عاطفی و ایجاد پیوند بین ادبیات و زندگی واقعی، طراحی الگوهای عملی برای گنجاندن این ژانر در کتاب‌های درسی نیازمند نگاهی نظام‌مند، مبتنی‌بر اصول روان‌شناسی رشد است. در این بخش، با ارائه‌ی راهکارهای دوسویه هم در قالب داستان‌های فانتزی مستقل و هم در قالب

تزریق جوهره‌ی تخیل فانتاستیک به متون غیرداستانی می‌کوشیم چارچوبی کاربردی برای بازتعریف محتوای آموزشی ارائه دهیم.

۳. ۳. ۱. گنجاندن داستان‌های فانتزی در ساختار کتاب‌های درسی

این رویکرد، مبتنی‌بر انتخاب آگاهانه‌ی آثار فانتزی برجسته اعم از ایرانی و جهانی و جای‌دهی آن‌ها در بخش‌های ادبیات داستانی یا ادبیات جهان کتاب‌های فارسی است. برای تحقق این هدف، لازم است باتوجه‌به سطح رشدی دانش‌آموزان و نیازهای شناختی هر مقطع، زیرژانرهای فانتزی به شکلی هدفمند انتخاب شوند:

الف. مقطع ابتدایی: فانتزی به‌مثابه بازی هوشمندانه

کودکان در این مرحله، با تفکر عینی و تخیل بی‌مرز خود، آماده‌ی درک مفاهیم انتزاعی از طریق استعاره و نمادپردازی هستند. استفاده از فانتزی جانوری (مانند داستان‌هایی که حیواناتِ شخصیت‌پردازی‌شده دارند) و فانتزی اسباب‌بازی‌ها (روایت‌هایی که اشیای بی‌جان را دارای زندگی می‌دانند) نه‌تنها جذابیت بصری و عاطفی ایجاد می‌کند، بلکه مفاهیمی مانند همکاری، همدلی و حل مسأله را در قالب الگوهای رفتاری غیرمستقیم آموزش می‌دهد. برای نمونه، داستان *شازده کوچولو* با شخصیت‌پردازی نمادین گل و روباه می‌تواند مفاهیم دوستی و مسئولیت‌پذیری را به کودک بیاموزد؛ یا رمان *شهر بدون پلاستیک* اثر بدری مشهدی از مجموعه کتاب‌های حفظ محیط زیست که مضرات پلاستیک را در بافت زندگی روزمره بازتاب می‌دهد. نوید، پسر یازده ساله‌ای که پدرش کارگر کارخانه ظروف یک‌بارمصرف است، با تشکیل گروه سربازان سبز و شرکت در مسابقه‌ی شهرداری برای ارائه‌ی راهکارهای زیست‌محیطی مردم را به پرهیز از استفاده‌ی بی‌رویه از پلاستیک فرا می‌خواند. تلاش‌های او سرانجام به تعطیلی کارخانه و بیکاری کارگران می‌انجامد و داستان کشمکش اخلاقی میان حفاظت از طبیعت و تأمین معاش خانواده را برجسته می‌سازد. کتاب زمینه‌ای برای بحث درباره‌ی راه‌حل‌های پایدار و مسئولیت جمعی فراهم می‌کند.

ب. متوسطه اول: فانتزی به‌مثابه آینه‌ی بحران‌های نوجوانی

نوجوانان در این مرحله با چالش‌های هویتی، هیجانی و اجتماعی روبه‌رو هستند. فانتزی‌های روان‌شناختی مانند آثار فیلیپ پولمن در نیروی اهریمنی‌اش با بهره‌گیری از تمثیل‌های پیچیده، به نوجوانان کمک می‌کنند تا کشمکش‌های درونی خود را در قالب نبرد خیر و شر بازشناسند. همچنین فانتزی‌های آینده‌نگر مثل *ارباب حلقه‌ها* از تالکین با ترسیم جهان‌های آلوده به فناوری یا جنگ، زمینه‌ی گفت‌وگو درباره‌ی مسائل زیست‌محیطی و اخلاقی را فراهم می‌کنند یا رمان فانتزی ایرانی *ارتش شش‌گله* اثر ستاره روشن، روایت هشدارآمیز و نمادینی درباره بحران‌های زیست‌محیطی است. قهرمان داستان، پسرکی به نام سم، در یک شب با آرزوی مرگ، ناگهان با پیرمردی مرموز روبه‌رو می‌شود؛ رخدادی که مسیر سرنوشت او و سرزمین باستانی آستارا را دگرگون می‌سازد. در آستارا، قصر جادویی ایریلیاز و بزرگان آن برای پاسداری از موجودات تاریخ‌ساز، اتحادی میان خون‌آشامان، ارواح، اجنه، حیوانات و جادوگران برقرار می‌کنند و ارتش شش‌گله را می‌سازند تا در برابر تخریب انسان‌ها بایستند. داستان با پیش‌گویی از شاهزاده‌ای دورگه که با فداکاری جهان را نجات می‌دهد، پیوند می‌یابد و به نقد رفتارهای مخرب زیست‌محیطی انسان می‌پردازد. این مجموعه در دو جلد با عنوان‌های *شبدر شش‌پر* و *نبرد دو ساحر* منتشر شده است.

ج. متوسطه دوم: فانتزی به‌مثابه ابزار فلسفه‌ورزی

در این مقطع، دانش‌آموزان آمادگی درگیرشدن با پرسش‌های هستی شناختی را دارند. فانتزی‌های فلسفی مانند *سیرک عجایب* اثر دارن شاون با طرح مفاهیمی مانند مرگ، آزادی و معنای زندگی، ذهن نوجوان را به چالش می‌کشند. همچنین، فانتزی‌های علمی‌تخیلی مثل *بنیاد و قوانین سه‌گانه‌ی رباتیک* اثر آیزاک آسیموف[1] با نقد رابطه انسان و فناوری، زمینه‌ی تربیت شهروندانی نقاد و آینده‌نگر را فراهم می‌سازد؛ همچنین رمان *خورشید نفرین‌شده* از زهرا افشارزیبا، موضوع کینه، تسلط و پیامدهای اخلاقی آن‌ها را محور روایت قرار می‌دهد. قهرمان داستان، کیان، پس از طرد و تجربه‌های آسیب‌زا، پنج الماس جادویی را برای ساخت گردنبند خورشید برای کسب قدرت جست‌وجو می‌کند و برای تکمیل آن از یاری افراد گوناگون بهره می‌گیرد. با رسیدن او به تخت پادشاهی ری، نفوذ جاسوسان و خیانت در دربارش از دید وی پنهان می‌ماند؛ روایت در فضای تقابل خیر و شر، انتقام‌جویی و سفر زمانی پیش می‌رود.

۳. ۳. ۲. تزریق جوهره‌ی فانتزی به متون غیرداستانی: تخیل در خدمت آموزش

این رویکرد نوآورانه، مبتنی‌بر بازآفرینی متون تاریخی، زندگینامه‌ها، یا حتی دروس علوم و جغرافیا در قالب روایت‌های فانتاستیک است. برای نمونه رمان *آرش و تهمینه* اثر سیامک گلشیری رمانی در ژانر فانتزی‌تاریخی است. روایت حول پسرکی می‌گردد که شبانه به کاخ متروک هشت‌بهشت می‌رود و با دختری به‌نام تهمینه روبه‌رو می‌شود. او به‌تدریج درمی‌یابد به سه قرن پیش و دوره‌ی صفوی انتقال یافته است؛ در این رمان مخاطب با بسیاری از وقایع تاریخی آشنا می‌شود.

علوم تجربی: آموزش چرخه‌ی آب می‌تواند در قالب سفر یک قطره‌ی آب به نام آبی صورت گیرد که با ابرهای سخنگو، کوه‌های غول‌پیکر و رودخانه‌های هوشمند روبه‌رو می‌شود. این الگو، الهام‌گرفته از موفقیت بی‌نظیر کتاب *سفر شگفت انگیز نیلس هولگرسون* اثر سلما لاگرلوف[2] است که جغرافیای سوئد را با پرواز یک پسرک بر پشت غازها به کودکان آموخت. او در این کتاب مطالب آموزشی را در قالب فانتزی بیان کرد. این داستان فانتاستیک که در سال ۱۹۰۷ برای آموزش جغرافیای دانش‌آموزان و کودکان سوئدی تهیه شده بود، به‌سرعت میلیون‌ها خواننده در سراسر جهان پیدا کرد. لاگرلوف در این کتاب آموزشی شهرها، حیوانات، دهکده‌ها، دریا و دریاچه‌ها و تمام زیبایی‌های کشور سوئد را در قالب فانتزی و قصه‌ی پریان برای کودکان آشکار کرده است. داستان فانتزی آموزشی او در فرانسه ۷۲ بار تجدید چاپ شد و در آلمان، انگلستان و آمریکا استقبال بی‌نظیری از آن شد. البته باید توجه داشت به‌منظور آن‌که یک متن معمولی خاصیت فانتزی پیداکند، نیاز به پیاده‌کردن الگوها و تکنیک‌های خاصی است و خوشبختانه در سال‌های اخیر تعداد نویسندگان توانایی که در حوزه‌ی داستان‌های فانتزی قلم می‌زنند کم نیستند.

شخصیت‌های تاریخی و دینی: زندگی امام علی(ع) یا دانشمندانی مانند ابن‌سینا را می‌توان در قالب فانتزی حماسی بازسازی کرد؛ مثلاً تصویرسازی شمشیر ذوالفقار به‌عنوان نمادی زنده که با قهرمان داستان گفت‌وگو می‌کند.

۳. ۳. ۳. الزامات اجرایی: از نظریه تا کلاس درس

برای تحقق این راهکارها، لازم است مؤلفان و متولیان امر آموزشی به چند اصل کلیدی توجه کنند:

---

[1]. Isaac Asimov
[2]. Selma Lagerlöf

آموزش نویسندگان و معلمان: برگزاری کارگاه‌های تخصصی برای آشنایی با الگوهای روایی فانتزی و تکنیک‌های خلق جهان‌های تخیلی مانند جهان‌آفرینی، قوانین جادویی یکپارچه و نمادپردازی.

تلفیق فانتزی با سرفصل‌های درسی: طراحی نقشه‌ی فانتزی برای هر پایه‌ی تحصیلی که نشان دهد کدام مفاهیم آموزشی مثل احترام به محیط زیست یا مبارزه با ظلم را می‌توان از طریق کدام زیرژانرهای فانتزی آموزش داد.

استفاده از فناوری‌های دیجیتال: تبدیل داستان‌های فانتزی کتاب‌های درسی به انیمیشن‌های تعاملی یا بازی‌های آموزشی تا تجربه‌ی یادگیری را عمیق‌تر کند.

ارزیابی تأثیرات: انجام پژوهش‌های طولی برای سنجش تأثیر فانتزی بر مهارت‌های خلاقیت، تفکر انتقادی و درک مفاهیم انتزاعی در دانش آموزان.

۳. ۳. ۴. پاسخ به منتقدان: چرا فانتزی؟

برخی منتقدان ادعا می‌کنند فانتزی دانش‌آموزان را از واقعیت دور می‌کند. اما پژوهش‌های عصب‌شناسی‌شناختی نشان می‌دهد تخیل فعال، شبکه‌های پیش‌فرض مغز را تقویت می‌کند که مسئول تفکر خلاق، همدلی و برنامه‌ریزی بلندمدت است (رک. Immordino-Yang, 2016: 213). از سوی دیگر، تجربه‌ی کشورهایی مانند فنلاند که ادبیات فانتزی بخش ثابتی از برنامه‌ی درسی‌شان است نشان می‌دهد دانش‌آموزان این کشورها در آزمون‌های بین‌المللی خلاقیت و حل مسأله رتبه‌های برتر را کسب می‌کنند.

در مجموع باید گفت فانتزی، زبان مشترک نسل نو و دنیای قدیم است که با شکستن مرزهای واقعیت، نه‌تنها ذهن دانش‌آموزان را برای رویارویی با چالش‌های آینده آماده می‌کند، بلکه پلی بین میراث ادبی کهن مانند اسطوره‌های شاهنامه و نیازهای جهان مدرن می‌سازد. این ژانر، با تبدیل متن درسی به فضایی برای کشف و شهود، آموزش را از حافظه محوری صرف به‌سوی پرورش ذهن‌های پرسش‌گر و قلب‌های همدل سوق می‌دهد.

۴. نتیجه‌گیری

نقش و کارکرد تعلیمی فانتزی در داستان‌های کودکان و نوجوانان امری انکارناپذیر است که باید متصدیان امر آموزش‌وپروش کودکان و نوجوانان به آن توجه کنند تا هرچه بیشتر به اهمیت حضور این گونه‌ی ادبی در دروس مدارس اهتمام ورزند؛ زیرا طرح مشکلات اجتماعی، مسائل اخلاقی و تربیتی در داستان‌های کودکان و نوجوانان و تأکید بر آن‌ها، گام مهمی در راستای اعتلای سطح اجتماعی و معنوی جامعه است. افزون‌بر آن، فانتزی در پرورش خلاقیت کودکان تأثیر بسزایی دارد، همچنین داستان‌های فانتزی سبب ایجاد و گسترش حیاتی‌ترین مهارت‌ها در کودکان و نوجوانان می‌شود از جمله؛ گسترش حس کنجکاوی، بسط تفکر و واکنش‌های عاطفی، توانایی تخیل رؤیاها و گسترش خیال، غنی‌ترکردن هویت کودکان، درسرپروراندن ایده‌های نو، خلق دنیای شگفت و نو، آموزش حساسیت به قانون، گشودن ذهن بر روی امکانات نو، مهیاکردن فضای عاطفی برای کودکان، تکوین شخصیت و رشد جنبه‌های عاطفی و اندیشه کودکان، نیاز به دوست‌داشته‌شدن و محبت و آشنایی با رموز زندگی؛ همچنین داستان‌های فانتزی منبعی هستند برای کسب دانش و آگاهی در زمینه‌ی فرهنگ، تاریخ و درک هویت ملی. در کتاب‌های دیگر غیر از کتاب فارسی هم می‌توان برای آموزش دانش‌آموزان از این شیوه بهره برد.

گنجاندن نمونه‌هایی از داستان‌های فانتزی درکتاب‌های فارسی دانش‌آموزان سه مقطع تحصیلی ابتدایی، دوره‌ی اول متوسطه‌ی و دوره‌ی دوم متوسطه و بهره‌گیری از تخیل فانتاستیک در متن کتاب فارسی یا سایر کتاب‌های درسی، دو راهکار پیشنهادی نگارنده برای بهره‌گیری از گونه‌ی فانتزی برای کودکان و نوجوانان است. باتوجه به مطالبی که درباره‌ی مزایای فانتزی ذکر شد و رد اتهام غیرواقعی و وحشت‌زابودن آن، امید است مسؤولان نظام آموزش‌وپرورش در تدوین کتاب‌های درسی دانش‌آموزان به‌ویژه کتاب فارسی به این گونه‌ی ادبی اهتمام ورزند.

منابع

آب‌پرور، مسعود. (۱۳۷۲). «پیرامون فانتزی و مختصات آن». *کلمه*، (۹ و ۱۰)، ۵۸–۶۵.

باشلار، گاستون. (۱۳۶۲). *روانکاوی آتش*. ترجمه‌ی جلال ستاری، تهران: توس.

تالکین، جی.آر.آر. (۱۳۷۷). *درخت و برگ*. ترجمه‌ی مراد فرهادپور، خرمشهر: طرح نو.

ـــــــــــــ (۱۳۸۵) «فانتزی و کودکان». ترجمه‌ی غلامرضا صراف، *کتاب ماه کودک و نوجوان*، خرداد، تیر و مرداد، (۱۰۴– ۱۰۶)، ۱۳۷–۱۲۶. https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/133301

جمالی، عاطفه؛ خجسته، فرامرز. (۱۳۹۳). «بررسی کارکرد فانتزی؛ همچون تمهیدی کلیشه‌شکن در داستان‌های برگزیده کودک و نوجوان پس از انقلاب اسلامی». *مطالعات ادبیات کودک دانشگاه شیراز*، ۵(۱)، ۱–۲۶.
DOI:10.22099/jcls.2014.1625

خسرونژاد، مرتضی. (۱۳۸۷). دیگرخوانی‌های ناگریز: رویکردهای *نقد و نظریه‌های ادبیات کودک*. تهران: کانون پرورش فکری کودکان ونوجوانان.

خبازی‌کناری و همکاران. (۱۳۹۵). «نقش تخیل در آموزش ادبیات فارسی براساس مؤلفه‌های فهم اسطوره‌ای رمانتیک نظریه ایگان». *نوآوری‌های علمی*، ۱۵ (۲)، ۷۱–۹۸. https://noavaryedu.oerp.ir/article_79090.html

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی. (۱۴۰۰). *فارسی پایه‌ی اول تا ششم دبستان*. تهران: شرکت افست.

ـــــــــــــ *فارسی پایه‌ی هفتم تا نهم دوره‌ی اول متوسطه*. تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.

ـــــــــــــ *فارسی پایه‌ی دهم تا دوازدهم دوره‌ی دوم متوسطه*. تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.

ـــــــــــــ (۱۳۹۰). دبیرخانه‌ی شورای عالی اقلاب فرهنگی وزارت آموزش‌وپرورش.

سلطانی، فاطمه. (۱۴۰۰). «بررسی کارکرد تعلیمی فانتزی در داستان‌های کودکان و نوجوانان». *پژوهش‌نامه‌ی ادبیات تعلیمی*، ۱۳(۴۹)، ۱– ۲۸. DOI:10.30495/pars.2021.681148

فیض‌نژاد، محبوبه. (۱۳۸۹). «فانتزی در ادبیات کودکان». *رشد آموزش پیش‌دبستانی*، ۲ (۳)، ۳۲–۳۵.
https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1326990

قزل‌اياغ، ثريا. (۱۳۸۵). *ادبیات کودکان و نوجوانان و ترویج خواندن*. تهران: سمت.

محمدی، محمد. (۱۳۹۸). *فانتزی در ادبیات کودکان*. تهران: روزگار.

محمدی، محمد؛ قایینی، زهره. (۱۳۸۰). *تاریخ ادبیات کودکان و نوجوانان*. تهران: چیستا.

موسوی، مصطفی؛ جمالی، عاطفه. (۱۳۸۸). «فانتزی؛ چیستی و تاریخچه‌ی آن در ادبیات جهان و ایران». *ادب فارسی، (دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران)*. ۱ (۲)،۶۱-۷۴.

https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/911791

نوستلینگر، کریستینه. (۱۳۷۰). *کنراد پسرک ساخت کارخانه*. ترجمه‌ی ایرج جهانشاهی، تهران: واژه.

Birjandi, P. and G. kabiri, A. MirHassani, M. Norozi. (2003). *Collegiate Dictionary English-persian Based on: Oxford Advaced Learner Dictionary*, Rahnama Pablications.

Immordino-Yang, M. H. (2016). Emotion, Sociality, and the Brain's Default Mode Network: Insights for Educational Practice and Policy. *Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences*, *3*(2), 211–219. DOI: 10.1177/2372732216656869.

Norton, Donna E.(1995). *Through The Eyes of achild*. Merrill Hall.

Nodelman, P. and Mavis, R. (2003). *The Pleasure of children's Literature. Allyn& baran*, bocon, p: 80.

Karlin. A. (1994). "Picture Story Books Touse in the Secondary Classroom". *Journal of reading*, (38), P: 158-160.

سایت Iranketab، آدرس سایت: *http//www.Iranketab.ir* تاریخ دسترسی به این سایت: ۱۴۰۱/۶/۳۰.